SINEZA: Časopis za humanističke i društvene nauke, 7(2)2026: 93-109
https://doi.org/10.63356/sin.2026.018
UDK 94(497.11)"1912/1918":929Јовановић С.

CC BY NC ND

Оригинални научни чланак

Сећања о Софији Јовановић

Милена Жикић

Универзитет у Новом Саду, Фармацеутски факултет, Србија
milenazikic85@gmail.com

Живот Софије Јовановић, жене борца у ратовима од 1912. до 1918. године, остао је у сенци историчара. Временски период од стотину година, након завршетка Великог рата, обавезује следбенике музе Клио да анализирају животни пут жене која је другу деценију двадесетог века посветила својој домовини. Користећи доступне податке у литератури, прикупљене наративне изворе, породичну архиву, као и личну заоставштину, у раду се осветљавају животни путеви Софије Јовановић, у предратном, ратном и послератном периоду. Временска дистанца од једног века пружа могућност да се непознати сегменти из живота истраже, а тиме историја као наука оправда своју постојаност.

Кључне ријечи: Софија Јовановић, борац, ратни инвалид, Тихомир Крсмановић, Други светски рат

Увод

Историја као наука, да би пружила целовиту слику историјских догађаја, неопходно је да се ослони и на наративне изворе, сећања и сличне облике усменог сведочења, јер они омогућавају приступ искуствима и перспективама појединаца који су често маргинализовани у оквиру традиционалних писаних извора. Њихова вредност огледа се у увођењу субјективне димензије у разумевање прошлости, будући да пружају увид не само у ток догађаја, већ и у начине на које су они доживљени и интерпретирани. Како истиче Paul Thompson, „oral history transforms the 'objects' of study into 'subjects'" (Thompson, 2000), чиме се наглашава активна улога појединаца у обликовању историјског знања. Кроз сведочења и породичне архиве додатно се осветљава сложен однос између индивидуалног сећања и ширег друштвеног контекста, што доприноси свеобухватнијем и динамичнијем тумачењу прошлости.

На основу наведених теоријских полазишта, у конкретном истраживању управо су наративни извори, лична заоставштина и породична архива омогућили да се допуне постојећа сазнања и реконструише животна прича најмлађе и једне од најхрабријих представница породице Јовановић. Посебан значај имала су усмена сведочења потомака, пре свега Софијиних праунука, Сање Крсмановић Тасић и Ксеније Петровић, које су као блиске сроднице породице Крсмановић допринеле расветљавању мање познатих аспеката њеног живота. Њихова сећања указују на значајну, али дуго прикривену улогу Софије Јовановић као жене-војника у војсци краља Петра I Карађорђевића, где је наступала под именом Софронија Јовановић.

Даља анализа историјских извора показује да је, упркос истраживањима о учешћу жена у балканским ратовима и Великом рату, Софијин војнички ангажман делимично осветљен (Žikić, 2019, стр. 37–42), док је њен приватни живот остао у сенци. Досадашња историографија посветила јој је ограничену пажњу, при чему се рад Антонија Ђурића издваја као један од ретких покушаја да се њена биографија подробније прикаже. Ипак, критичким увидом у доступне изворе уочавају се бројне недоследности и празнине, попут неутврђене године рођења. Тако, Ђурић наводи да је имала деветнаест година у време избијања Првог балканског рата (Đurić, 2014, стр. 117), док анализирани подаци указују да је у том тренутку имала двадесет година, што додатно потврђује значај критичког приступа и укрштања различитих врста извора у историјском истраживању.

У том контексту, реконструкција њене биографије започиње основним подацима који се могу поузданије утврдити: Софија Јовановић рођена је 26. јануара 1892. године у Београду, у браку Христине и Антонија Јовановића.[1] Упркос очекивању мушког наследника који би наставио породичну традицију и бранио отаџбину, у породици Јовановић рођена је као осма ћерка, што додатно осветљава друштвене и породичне оквире њеног одрастања. Основно и средње образовање стекла је у Београду, а током школовања суочила се са губитком оца, што је представљало важну прекретницу у њеном раном животу и даљем формирању њене личности.

На основу расположивих извора сазнаје се да је Софија Јовановић била у два брака, при чему се са сигурношћу не може утврдити година склапања првог брака са Симом Маринковићем, али се на основу посредних података може претпоставити да је до њега дошло током њених средњошколских дана. Подаци о овом браку реконструисани су на основу овереног преписа извода из књиге венчаних Саборне цркве у Београду, храма Светих Архистратига,[2] у коме је забележен њен други брак, а где се у рубрици која се односи на невесту наводи да је „Софија, бивша жена Симе Маринковића“. Наведени документ,

[1] Датум рођења смо утврдили на основу Извода из матичне књиге умрлих, који се налази у поседу породице Петровић.

[2] Извод се налази у поседу Ксеније Петровић.

издат у Београду 1. августа 1920. године, представља значајан извор за утврђивање њених брачних односа. Допунска сазнања пружају усмена сведочења, према којима је Софија у овом браку провела кратак период и са супругом имала сина Драгана, али је уочи Првог балканског рата остала без обоје, који су, према доступним казивањима, преминули од тифуса.[3] Иако ови подаци не могу бити у потпуности прецизирани, они указују на трагичне околности које су обележиле њен рани живот.

Ова породична трагедија, посматрана у ширем друштвено-историјском контексту, представљала је један од кључних мотива за њено прикључивање ратним дејствима. Према усменим сведочењима, желела је, по речима госпође Петровић, „да у рату погине и на небу потражи своје најмилије." Осим тога, на основу сведочења поменуте госпође, Софија је била мотивисана и заветом према оцу да ће поћи у борбу против првог следећег непријатеља Србије.[4] Дакле, њена одлука да ступи у Први балкански рат била је условљена како личним губитком и жељом за симболичким поновним сусретом са најближима, тако и раније датим заветом оцу да ће учествовати у одбрани отаџбине. По избијању рата са Османским царством, придружила се групи добровољаца, чиме започиње њен вишегодишњи ратни ангажман (Fišer, 2007, стр. 45). У периоду од Првог балканског рата до окончања Првог светског рата, активно је учествовала у борбама, носећи оружје и бранећи Краљевину Србију, при чему су ратне године, као и задобијена повреда леве ноге, трајно обележиле њен живот. За исказану храброст одликована је са десет ратних одликовања, што додатно потврђује њен изузетан допринос ратним напорима и место које заузима у историјском памћењу.

Учешће у Првом светском рату

Софија се пријавила Народној одбрани 1912. године, вођена жељом да помогне у ослобођењу државе. Обукла је униформу, скратила косу и постала војник са пушком у руци. Прву обуку је имала у Прокупљу и Врањској бањи, где је вежбала бацање ручних граната и руковање пушком (Trgovinski glasnik, 1969, стр. 9). Добровољце-четнике у Прокупљу је обучавао Воја Танкосић. Дана 25. септембра 1912. године добровољци су, по завршеној обуци, упућени ка Куршумлији (Belić, 2005, стр. 36-7). На Црној чуки код Куршумлијске бање и Вељој глави у близини места Власе код Врања, Софија је први пут учествовала у оружаном сукобу (Trgovinski glasnik, 1969, стр. 9). Обучени припадници чете Лапског-куршумлијског четничког одреда добили су задатак да припреме терен за наступајуће борбе. Поправљали су путеве, утврђивали важне положаје, припремали места за артиљерију. Танкосић је самоиницијативно 2. октобра 1912. године напао и заузео код Мердара турску караулу

[3] Трагедија која је снашла Софију била је један од мотива, који је одвео у рат.

[4] Разговор са Ксенијом Петровић у Београду, 12. октобра 2015. године, водила је Милена Жикић.

„Репоњу“. Софија је уочи Првог балканског рата припадала једној од група комита организованих са циљем агитовања против турских власти у Македонији (Fišer, 2007, стр. 45).

Први сукоб између српске и турске војске уследио је код Куманова 23. и 24. октобра 1912. године. У поменутој борби турска Вардарска армија је била разбијена, а српска победа означила потискивање турске владавине на Балкану, као и улазак у Скопље. Швајцарски лекар Адолф Фишер, који је по позиву Српског Црвеног крста дошао у Србију, чувши за девојку комиту Софију Јовановић, тим поводом је забележио следеће: „Лице, нежне руке, које су се стално играле пушком, читава њена прилика, без сваке сумње, указивали су на њен пол. Носила је српску ношњу од дебелог, тамног, грубог сукна, на ногама је имала војничке опанке, а обична војничка капа покривала јој је кратко подшишану косу. С поносом нам је показивала две бомбе које је носила за појасом” (Fišer, 2007, стр. 44-45).

Софијино учешће у Првом балканском рату потврдио је рукопис Добриле Главинић Кнез Милојковић,[5] пронађен у збирци VARIA у Архиву Србије, као и у фонду Главинић Историјског архива у Београду.[6] Пишући о ангажовању Кола српских сестара у отварању болница за време балканских ратова, Добрила Главинић, у једном параграфу, експлицитно наводи име Софије Јовановић: „У пружању самарићанске помоћи рањеницима истакле су се и жене из организације Кола српских сестара. Оне су основале 4. резервну болницу у просторијама свога Дома у Београду за време Балканског рата 1912/13. године [...] Кроз ову болницу прошло је на лечењу око 1000 рањеника, од њих 80 официра и једна жена-комита, Софија Јовановић. Рањеници су били са Куманова, Битоља, Прилепа, Скадра, и из Албаније.” Софија Јовановић је лечена од запаљења плућа (Vardar, 1913, стр. 128). За учешће у Првом балканском рату одликована је Спомеником за ослобођено Косово.[7]

Када је избио Други балкански рат, Софија је поново била у борбеним редовима. Учествовала је у Брегалничкој бици о чему сведочи и запис публицисте Антонија Ђурића на основу Софијиног казивања: „[...] кад оно ратовасмо с Бугарима, затекли се ми изнад села Соколараца, код Кочана, на десној обали Брегалнице. Беже Бугари према Рајчанском вису, наши осули плотуном и лепо гледају како непријатељски војници падају [...]” За време једне такве операције Софија Јовановић је показала и велику хуманост. У току борбе на Брегалници десетак бугарских војника је било рањено и напуштено од својих сабораца, којима је Софија са групом српских војника пружила помоћ (Đurić, 2014, стр. 118, 125). Као учесница Другог балканског рата одликована

[5] Архив Србије, V-3297, Добрила Главинић, *Наше и стране добровољне болничарке у ратовима за ослобођење*, стр. 1–2. Рукопис је приредила и објавила А. Стјеља, у: Наша прошлост, бр. 16 (2015), стр. 209–215.

[6] Историјски архив Београда, Ф.1119-К.49 3.2.4.

[7] Поменуто одликовање део је породичног наслеђа и налази се у поседу породице Сање Крсмановић-Тасић.

је Златном медаљом за храброст Милош Обилић, као и Споменицом на рат 1913. године.[8] У породичној архиви се налазе и две медаље за ревносну службу. Претпоставља се да их је добила у балканским ратовима.

Први светски рат, годину дана касније, значио је наставак ангажовања Софије Јовановић у ратним операцијама, посебно у одбрани Београда (Žikić & Milosavljević, 2025, стр. 10–11). Ушла је у састав Сремског добровољачког одреда. „Чим је Аустроугарска објавила рат Србији, ево Софије." (Večernje novosti, 2014, стр. 29). Београд су јуначки бранили комите, међу којима је била и Јовановићева. „Од краја јула до почетка децембра те прве ратне године није било дана без борбе! – говорила је: Аустријанци и Мађари су данонoћно кидисали на престоницу. Кад су прешли Саву и заузели Шабац, мислили су да ће брзо пасти и Београд, али, наши су их после дванаест дана тако заокупили да су се суновратили у Дрину..." (Ekspres nedeljna revija, 1984, стр. 15.) У тим одсудним данима за одбрану Београда и Јовановићева се прославила у једној акцији. Предводник Сремског добровољачког одреда, Игњат Кирхнер, поверио јој је одговоран задатак: било је потребно да са Предрагом Караклајићем, Павлом Арсенићем, Миливојем Лазаревићем и Мирославом Голубовићем, чамцем пређу на леву обалу Саве и на аустријској караули истакну српску заставу. Са калемегданске падине прешла је на другу обалу Саве, недалеко од ушћа, пресекла телефонске везе на стражарници, затечене пушке и муницију аустроугарских стражара узела са својом извиђачком групом и на караули истакли две српске заставе (Ekspres nedeljna revija, 1984, стр. 15.) .

Софија Јовановић је 25. августа рањена у леву ногу, а последице тог рањавања пратиле су је целог живота. После рата проглашена је за ратног војног инвалида V групе са 70% неспособности.[9]

Након пораза на Церу Аустроугарска је још једном напала Србију. Отпочела је битка на Дрини, која је вођена од 6. септембра до 14. новембра, у којој је учествовала и Јовановићева. „А ми код Дрине [...] водимо борбу са аустријским и мађарским трупама [...]" (Đurić, 2014, стр. 124). И поред успешно окончаних борби, за српску војску су тек следила највећа ратна искушења.

Нови ратни талас, који је уследио 1915. године, био је усмерен ка Београду. Октобра војске Централних сила напале су Београд. Престоницу су поред Сремског добровољачког одреда, у чијем саставу је била и Софија Јовановић, и Банатског добровољачког одреда, бранили и јединице VII пешадијског пука II позива Краља Петра I, 1. батаљон X кадровског пука, 1. батаљон XI пешадијског пука III позива, 1. чета жандармерије, бродарска чета и 40 Руса минера. У борби су коришћени енглески и француски топови (Milutinović, 1931, стр. 141).

Под командом Игњата Кирхнера Сремски добровољачки одред је 24. сеп-

[8] Медаља је у власништву Ксеније Петровић.

[9] Решење Инвалидске комисије Министарства Народне одбране налази се у поседу породице Петровић.

тембра ушао у жесток окршај са аустроугарским снагама на Дунавском кеју. Софија Јовановић је у јеку борбених дејстава војницима донела сандук муниције. Игњат Кирхнер је том приликом рањен, а од Сремског одреда у животу је остало само педесетак четника (Milutinović, 1931, стр. 174). Погибије је успела да се спасе и Софија Јовановић.

Српска војска је не могавши да одбрани Београд, отпочела са повлачењем (Војић, 2008, стр. 74-84). Српски фронт је 14. октобра био суочен и са надирањем Бугара, који су у периоду од 19. до 22. октобра избили на Вардар, ушли у Куманово и заузели Скопље и Качаничку клисуру, одсекавши тако Србе од везе са Егејским морем. У безизлазној ситуацији, Врховна команда српске војске је наредила повлачење ка обалама Јадранског мора. Исцрпљујућу голготу дуж Албаније преживела је Софија Јовановић и са делом својих сабораца била упућена у Бизерту на опоравак. За повлачење преко Албаније одликована је Албанском споменицом.[10] У породичној архиви није сачуван ниједан документ који говори о њеном даљем ангажовању на Солунском фронту. Њено учешће у Првом светском рату потврђују одликовања. На првом месту, највиши орден за ратне заслуге, Орден Карађорђеве звезде са мачевима. Учествовала је у ослобођењу Србије и одликована Споменицом рата за ослобођење и уједињење 1914–1918.[11] Одликована је и златном и сребрном Медаљом за храброст Милош Обилић, за заслуге у Првом светском рату.[12] Софија Јовановић је у периоду од 1912. до 1918. године одликована десет пута.

Живот у међуратном периоду

Године 1920, у послератном периоду обележеном постепеном стабилизацијом друштвеног живота након Великог рата и процесом реинтеграције бивших ратника у мирнодопску свакодневицу, Софија је ступила у брак са својим ратним саборцем, жандармеријским наредником Тихомиром Крсмановићем. На основу Извода из матичне књиге венчаних општине Стари град, среза Београд, Републике Србије од 10. фебруара 1961. године,[13] а под текућим бројем 208 за 1920. годину на страни 170 уписано је закључење брака 26. јула 1920. године, између женика Крсмановић Тихомира и невесте Маринковић Софије.[14] У рубрици раније брачно стање Тихомиру је уписано први, а Софији други брак. Невеста се са 28 година удала за жандармеријског наредника, из села Лубница, који је имао 36 година (15. августа 1884. године), то јест био је старији осам година. Тихомирови родитељи звали су се Јулка и Лазар. Истоветни подаци налазе се и у Изводу из књиге за уписивање венчаних, цркве Саборне београдске, храма Светих Архистратига, где су Крсмановићи истога

[10] Поменуто одликовање се налази у поседу породице Петровић.
[11] Споменица је у поседу породице Петровић.
[12] Медаља је у власништву Ксеније Петровић.
[13] Извод се налази у поседу породице Петровић.
[14] У изводу је наведено Софијино презиме из првог брака.

дана обавили и црквено венчање.[15]

Према породичним сећањима које бележи госпођа Крсмановић Тасић, Софија је свог супруга од милоште називала „Тиђа“, додајући да је његово име — Тихомир — на особен начин одражавало његов карактер.“[16] Овај наративни извор, иако субјективне природе, доприноси реконструкцији њиховог брачног живота и пружа увид у личне односе који остају изван домена званичних архивских докумената..

Ратне године оставиле су трајне последице у приватним животима многих савременика, што се одразило и на породични живот Софије и Тихомира Крсмановића. Иако је Софија, по узору на дом својих родитеља Христине и Антонија, желела бројну породицу, овај брачни пар није имао потомство, било услед последица ратних околности или из природних разлога. У жељи да буду родитељи Софија и Тихомир одлучили су да усвоје Олгу, унуку Тихомировог брата Никодима, односно ћерку његовог сина Живојина.[17] Будући да је Живојин са супругом Живаном имао седморо деце, прихватио је ову одлуку, желећи да свом стрицу и стрини омогући да искусе родитељство.[18]

Долазак у дом Софије и Тихомира представљао је за Олгу значајну промену у односу на дотадашњи начин живота у бројној породици. Навикнута на свакодневицу испуњену игром са браћом и сестрама и слободнијим начином одрастања, девојчица се нашла у уређеном и дисциплинованом домаћинству Крсмановића. Строга правила која су се поштовала у породици, делом као наслеђе војничког начина живота и ратног искуства, показала су се тешким за прилагођавање. Према породичном сећању, приликом једне посете биолошкој породици Олга је, кроз сузе, изразила жељу да се врати браћи и сестрама, наводећи да би радије живела у скромнијим условима, али окружена децом и игром. Овај догађај утицао је на одлуку да буде враћена својим родитељима, након чега су Софија и Тихомир одустали од намере да усвоје дете.[19]

Ипак, неколико година касније околности су их поново довеле у прилику да преузму бригу о детету из шире породице. Године 1924. Софија и Тихомир

---

[15] У поседу породице Петровић налази се Извод из књиге за уписивање венчаних цркве Саборне београдске, храма Светих Архистратига. Извод је издат у Београду, 1. августа 1920. године. Под текућим бројем 208 за 1920. годину на страни 170 уписано је црквено венчање, које је обавио свештеник Алекса Милосављевић.

[16] Разговор са Сањом Крсмановић Тасић у Београду, 15. јуна 2015. године водила је Милена Жикић.

[17] Софија је живела у вишечланој породици, за разлику од Тихомира који је имао само брата Никодија, а он тројицу синова (Секула, Драгослав и Живојин) и ћерку Видосаву. Управо ће од седморо деце (Спасоје, Олга, Александар, Милица, Вукашин, Љубица и Душан), рођене у браку Живојина и Стојане ћерка Олга бити усвојеница Софије и Тихомира. Разговор са Сањом Крсмановић Тасић, 15. јуна 2015. године у Београду водила је Милена Жикић.

[18] Разговор са Сањом Тасић-Крсмановић у Београду, 15. јуна 2015. године, водила је Милена Жикић.

[19] Податке је саопштила госпођа Ксенија Петровић, 12. октобра 2015. године, у разговору са Миленом Жикић.

преузели су старање о Тихомировом синовцу Драгославу, који је са четрнаест година остао без оба родитеља. Иако му је по сродству била стрина, Софија је, заједно са супругом, преузела родитељску улогу у његовом одрастању. Овакав вид старања о деци унутар шире породице био је уобичајен облик породичне солидарности у српском друштву међуратног периода.

О значају ове породичне одлуке сведочи и сећање госпође Ксеније Петровић: „Прича са којом сам одрастала је да је деда рано остао без оба родитеља, а баба Софија, иако му је била стрина, заједно са стрицем преузела родитељство над њим, јер није имала своју децу. Усвајање и одгајање туђег детета сам сматрала врхунцем хуманости.“[20] Породична брига коју су Софија и Тихомир пружили Драгославу касније је била узвраћена, будући да је он, заједно са супругом Радославком (Радом), у познијим годинама бринуо о стрини и стрицу.

У међуратном периоду држава је настојала да награди учеснике ратова кроз систем добровољачких повластица, пре свега доделом земље у оквиру аграрне реформе. У том контексту, на основу Закона о добровољцима од 29. децембра 1924. године и решења Министарства за аграрну реформу од 7. новембра 1927, добровољцу борцу[21] Софији, заведеној као „Софроније Крсмановић, рођена Јовановић“, додељена је добровољачка борачка парцела на државном поседу у општини Чуруг. Према прописима, носилац права био је дужан да додељено земљиште насели и са породицом обрађује, уз могућност одузимања у случају непоштовања ових обавеза.[22]

Софија је додељену земљу формално примила 5. августа 1932. године у Новом Саду. Међутим, већ 14. октобра 1933. поднела је молбу Комисији за ликвидацију аграрне реформе за подручје Дунавске бановине у Новом Саду, тражећи да буде ослобођена обавезе насељавања и обрађивања земље, образлажући да није земљорадник. Молба је прихваћена, те јој је омогућено да земљу прода.[23] У складу са законским прописима, парцелу је продала земљорадницима из Чуруга, Јулки и Лазару Павковић,[24] који су већ поседовали земљу и бавили се пољопривредом, чиме је испоштована одредба да добровољачка земља може прећи у власништво искључиво лица која се баве земљорадњом. [25]

Овај пример истовремено указује на две чињенице: прва се односи на специфичан положај жена добровољаца у међуратном друштву и друга приказује као су попут својих мушких сабораца формално уживале права

[20] Разговор са Ксенијом Петровић у Београду, 12. октобра 2015. године, водила је Милена Жикић.

[21] Крсмановић-Јовановић Антонија Софија је у Краљевини Југославији била уписана у књигу добровољаца под бројем 608, у свесци за 1930. годину под слово „К“. Уверење (бр. 5516/929 год) је у поседу породице Петровић.

[22] Решење о додељивању земље налази се у поседу породице Петровић.

[23] Одлуку о ненасељавању и самообрађивању земље чува породица Петровић.

[24] Купопродајни уговор је у поседу породице Петровић.

[25] Уверење о поседовању земље Павковић Лазара налази се у поседу породице Петровић.

предвиђена законодавством.[26]

Учешће у ратним дејствима Софија Јовановић платила је трајним последицама по здравље. Због ране задобијене на левој нози 25. августа 1914. године, током борби против непријатеља у саставу српске војске, преведена је под одредбе Закона о ратним војним инвалидима. Одлуком Првог суда у Београду од 29. марта 1924. године, Софија Крсмановић, резервни наредник из Београда, званично је призната за ратног војног инвалида.[27] На основу рана задобијених у својству добровољца, сврстана је у V групу ратних инвалида са 70% неспособности за привредни рад.[28] Овим статусом стекла је право на различите облике државне заштите и социјалних повластица, укључујући повлашћену вожњу, бесплатне лекарске прегледе и лечење.[29]

Као ратни војни инвалид, резервни наредник Софија Крсмановић стекла је право на лечење и рехабилитацију у складу са прописима који су у Краљевини Југославији регулисали бригу о ратним инвалидима. У том контексту, један од облика здравствене и социјалне заштите било је бањско лечење, које је држава организовала у специјализованим опоравилиштима. Софија је током међуратног периода редовно боравила у Сокобањи, једном од значајнијих лечилишта намењених опоравку ратних инвалида. У породичној архиви сачувана је потврда о њеном боравку у Дому инвалида у Сокобањи током јула 1936. године, на којој је забележено: „Г-ђа Крсмановић Софија, ратни инвалид, провела је бањско лечење у опоравилишту ратних инвалида у Сокобањи".[30] Поред лечења, ова бањска места представљала су и важне просторе сусрета ратних ветерана, где су се обнављала сећања на заједничка ратна искуства. Према породичном сећању, Софија је о ратним годинама говорила кратко и са извесном дозом резигнације, понављајући реченицу: „Било је, прошло и не поновило се."[31] У породичној заоставштини породице Петровић сачуване су и фотографије са њених боравка у Сокобањи. На полеђини једне од њих налази се и порука коју је упутила супругу Тихомиру: „Драги мој Тићо, ево да ти се јавим да сам добро, путовала и срећно и здраво стигла. Све је у реду, смештена сам у овом дому. Не може лепше бити, не брини ништа, све је добро. Љуби те твоја жена Соја." [32]

[26] Детаљније видети у: Petranoviæ B, Istorija Jugoslavije 1918–1988, Beograd: Nolit, 1988; Peroviæ L. (ur.), Žene u Srbiji u XIX i XX veku, Beograd: Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, 2006; Živojinoviæ D. Kraljevina Jugoslavija: država i društvo 1918–1941, Beograd: Službeni glasnik, 2010; Krizman B. Agrarna reforma u Jugoslaviji 1918–1941, Zagreb: Institut za historiju radnièkog pokreta, 1974; Ministarstvo za agrarnu reformu Kraljevine SHS, Zakon o dobrovoljcima, 1924. Miciæ M., Dobrovoljci u Vojvodini 1918–1941, Novi Sad: Prometej / Arhiv Vojvodine, 2009.

[27] Инвалидска исплатна књижица у поседу је породице Петровић.

[28] Решење о инвалиднини поседује породица Петровић.

[29] Инвалидска здравствена књижица у поседу породице Петровић, као и Решење којим се признаје право на здравствену заштиту Софији и члановима уже породице.

[30] Потврда је у поседу породице Петровић.

[31] Разговор са Сањом Крсмановић Тасић, 15. јуна 2015. у Београду, водила је Милена Жикић.

[32] Породична заоставштина обухвата фотографије из свих периода Софијиног живота (живот пре брака и у току браку). У склопу поменуте колекције, посебно место припада

Према медицинској документацији, 1940. године код Софије Крсмановић утврђено је обољење од туберкулозе плућа, услед чега јој је одређена неспособност за привређивање у висини од 50%, у трајању од једне године. У налазу је наведено да је наведена неспособност настала као последица војне службе у рату, што је у систему социјалне заштите ратних инвалида представљало основ за остваривање права на државну помоћ и лечење.[33] Одлуком надлежних органа од 2. децембра 1950. године потврђено је да Софија задржава статус ратног војног инвалида VII групе са 50% неспособности за привредни рад, који је задржала до краја живота. Овај статус поново је потврђен решењем инвалидске комисије Народне Републике Србије (бр. 3100/46) од 14. децембра 1951. године, при чему су задржани исти степен инвалидитета и проценат радне неспособности.

У току Другог светског рата Тихомиру и Софији је одузето бирачко право, под оптужбом да су чланови и сарадници организације Дража Михаиловић, што је и у ратним и у непосредно поратним околностима представљало озбиљну политичку дисквалификацију са значајним друштвеним и егзистенцијалним последицама (Petranović, 1988; Tomasevich, 1975). Суочена са овим оптужбама, Софија је уложила жалбу изборном одбору V рејона, у којој је нагласила да су наводи о сарадњи неосновани, истичући да је у својој кући, заједно са комшијама, слушала радио-емисије из Лондона и Москве, ризикујући притом сопствену слободу и живот. Као потврду својих тврдњи навела је сведоке, међу којима су били Петровић Бранислав и Петровић Драгољуб, који су могли посведочити о њеном понашању током окупације.[34] На основу спроведеног поступка, Комисија за бирачке спискове донела је 24. септембра 1945. године одлуку о враћању бирачког права брачном пару Крсмановић. Одлука о враћеном бирачком праву била је следеће садржине: „Комисија за бирачке спискове, утврдивши своју надлежност решава: да Крсмановић Тихомир и Софија из Београда са станом у ул. Живка Давидовића бр. 99 ИМА бирачко право у смислу прописа Закона о бирачким списковима. Ово констатовати у бирачким списковима.“[35]

Међутим, и поред донете одлуке, њихов правни положај остао је нестабилан, те им је бирачко право убрзо поново одузето. До тога је дошло након исказа сведока Ристић Иванке, Тодоровић Марије и Богдановић Перке, које су тврдиле да су Тихомир и Софија сарађивали са четничким покретом, при чему је Перка Богдановић изјавила да су били и чланови те организације. Народни срески суд за V рејон града Београда уважио је овакав исказ и 19.

фотографијама из Сокобање. Све фотографије су усликане испред Дома инвалида, на њима је Софија окружена ратним другарима.

[33] Решење Инвалидске комисије при Министарству социјалног старања (бр. 3100/46) налази се у поседу породице Петровић.

[34] Жалба изборном одбору V реона је у поседу породице Петровић.

[35] Решење комисије за бирачке спискове V рејона (бр. 160) налази се у поседу породице Петровић.

фебруара 1946. године донео одлуку о поновном одузимању бирачког права.[36]

Услед тога, брачни пар Крсмановић затражио је од Јавног тужиоца V рејона да се саслушају додатни сведоци о њиховом држању током окупације. Након саслушања једанаест сведока, утврђено је да су живели „скромно и повучено", без активности које би их компромитовале у политичком смислу. На основу тако утврђеног чињеничног стања, Комисија за бирачко право донела је 12. септембра 1946. године коначну одлуку којом је Тихомиру и Софији Крсмановић поново враћено бирачко право.[37]

Описани случај указује на сложене околности Другог светског рата и периода који је непосредно уследио након њега, у којима су оптужбе за сарадњу са покретом Драже Михаиловића могле довести до вишеструког одузимања основних грађанских права, будући да губитак бирачког права у послератној Југославији није представљао искључиво политичку санкцију, већ је често повлачио читав низ друштвених и егзистенцијалних последица, укључујући стигматизацију, ограничене могућности запослења и ширу друштвену маргинализацију, (Petranović, 1988; Tomasevich, 1975), али и до њиховог накнадног преиспитивања, што додатно потврђује значај критичког приступа историјским изворима и њиховог пажљивог тумачења.

Године после Другог светског рата

Непосредно након завршетка Другог светског рата брачни пар Крсмановић нашао се у изузетно тешкој материјалној ситуацији, што је било карактеристично за велики део становништва у ратом разореној земљи. Према расположивим подацима, Софија је 1946. године била приморана да продаје лични накит како би обезбедила основна средства за живот.[38] У настојању да обезбеде минималне услове за прехрану, исте године обратили су се Одсеку за снабдевање Народног одбора V рејона са молбом да им се одобри чување једне свиње за личне потребе. Молба је одобрена, а дозвола је важила до 1. новембра 1946. године,[39] што указује на начине на које су појединци у послератним условима покушавали да обезбеде егзистенцију у оквиру система контролисаног снабдевања.

Упркос здравственим последицама ратних рањавања, Софија је настојала да се укључи у радни процес. Тако је 8. марта 1949. године била запослена у фабрици чарапа „Партизанка" као помоћна радница.[40] Истовремено, на основу решења о степену инвалидности може се уочити да је исте године дошло до измене у категоризацији њеног инвалидитета. Иако је задржала статус ратног војног инвалида, од 7. децембра 1949. године сврстана је у IX

[36] Решење Народног среског суда за V рејон града Београда је у поседу породице Петровић.
[37] Решење Комисије за бирачко право V рејона бр. 642/46.
[38] Разговор са Ксенијом Петровић, 12. октобра 2015 у Београду, водила је Милена Жикић.
[39] Молба и одлука у поседу породице Петровић.
[40] Потврда о упослењу у поседу породице Петровић.

групу са 30% неспособности за привредни рад.[41] С обзиром на релативно низак проценат радне неспособности, може се претпоставити да је управо ова околност омогућила њено ангажовање у производном процесу.

Међутим, здравствено стање Софије Крсмановић и даље је било нарушено. Према потврди о запослењу (бр. 2503/49) може се уочити да је већ 14. марта 1949. године била упућена на лекарски преглед, при чему је на полеђини документа забележено мишљење лекара: „неспособна за рад, на даље лечење".[42]

И поред здравствених потешкоћа, Софија је наставила да учествује у друштвеном животу ратних ветерана. Године 1951. завршила је курс противваздушне заштите (ПАЗ), који је у том периоду био део ширег система цивилне заштите и обавезне припреме становништва.[43] Исте године, 20. априла 1951, изабрана је за делегата рејонске конференције Савеза ратних војних инвалида приликом избора новог руководства рејонског одбора, са правом гласа, што сведочи о њеној активностима у оквиру организација које су окупљале ратне ветеране у послератном периоду.

Епилог

Послератни живот Софије Јовановић протекао је далеко од јавне помпе и ратне славе. Војничку униформу заменила је елегантном грађанском одећом, а војничку капу дамским шеширом, задржавајући достојанствено држање које је одувек красило њену појаву. На једној фотографији из послератног периода симболично су спојена ова два света: обучена у елегантну хаљину и са шеширом, Софија је на грудима поносно носила своја ратна одликовања, чиме је и у цивилном животу истицала своје ратничко искуство.

Сећање на њену појаву и личност сачувано је у породичном предању. Праунука Ксенија Петровић описује: „Њена фотографија, црно-бела, у старин-

[41] Решење Инвалидске комисије (бр. 3100/46) је у поседу породице Петровић. Анализирајући детаљно лекарске комисијске извештаје може се констатовати да је Софија Крсмановић до 1949. године била ратни војни инвалид V групе са 70% неспособности. Решењем инвалидске комисије од 7. децембра 1949. године именованој је умањен инвалидитет. Степен неспособности за привређивање био је за четири групе мањи (припадала је IX групи), док је проценат неспособности износио 30% дакле, био је за 40% умањен. На лекарско комисијском прегледу извршеном 2. децембра 1950. године неспособност Крсмановићке за привређивање је износио 50% то јест припадала је VII групи. Последњи константовани резултати лекарске комисије Софија Крсмановић ће до краја живота задржати. Дакле неће долазити ни до каквих промена у погледу групе и степена неспособности. Такође, занимљив је податак да је до решења бр. 3100/46 од 7. децембра 1949. године у свим инвалидским извештајима присутан податак да је неспособност за привређивање настала услед рањавања у току 1914. године. У првом следећем извештају од 7. децембра 1949. године ће се само констатовати да је неспособност за привређивање настала услед ране – болести ТВС плућа коју је задобила 1914. године као припадник бивше српске војске. Чињеница да је била рањена у леву ногу неће бити више навођена. Битно је поменути да у току Другог светског рата Софија није била упућена инвалидској комисији. Константовану неспособност за привређивање пре рата, задржаће и у току рата. Промене ће уследити у послератном периоду.

[42] Потврда је у архиви породице Петровић.

[43] Потврда је у архиви породице Петровић.

ском раму, и дан-данас стоји на полици са књигама код мојих родитеља. Уз ту фотографију сам расла. На њој је једна госпођа са шеширом, са накитом, у дивној хаљини, тако да сам ја као дете уз име Софија везивала и епитет дама." Према њеним сећањима, и у позним годинама Софија је задржала уредност и отменост: „Била је већ бака, али увек дотерана и намирисана. Носила је дискретан накит.[44] Мене је то одушевљавало."[45]

Оваква сведочења указују да је у породичном памћењу Софија остала упамћена не само као жена ратник, већ и као личност изразитог достојанства и отмености, што представља важан елемент културе сећања на учеснике ратова прве половине XX века.

Након преживљених ратова са почетка 20. века, у којима је био учесник, Тихомир је унапређен у чин жандармеријског наредника водника 4. чете Београдског жандармеријског пука и са њим је служио до 1. марта 1931. године, када је због неспособности за рад пензионисан.[46] Непуне три деценије након одласка у пензију и преживљених тешких година у периоду Другог светског рата Тихомир је напустио Софију 27. маја 1960. године. У Изводу књиге за уписивање умрлих Српске православне београдске цркве, на страни 72, под текућим бројем 157, уписана је смрт Тихомира Крсмановића, а као узрок смрти наведена срчана мана.[47]

Софија Крсмановић, нарушеног здравља још од ратова, дочекала је старост у тешким условима. После смрти супруга морала је да напусти кућу у улици Живка Давидовића 99 и пресели се у неусловни стан на броју 93. Након увиђаја општинских власти у услове у којима живи, општина јој је доделила стан на коришћење у Миријевском булевару 30б.

Живела је са успоменама из детињства, рата, али и од сећања на брачног друга, жандармеријског наредника Тихомира Крсмановића. Радославка се посебно посветила Софији након Тихомирове смрти. Била јој је при руци и последњег дана у животу. Дана 20. децембра 1979. године у 9 часова преминула је наредник српске војске Софија Јовановић, удата Крсмановић. Сахрањена је на Новом гробљу у Београду са свим војним почастима. У матичној књизи умрлих под текућим бројем 453 за годину 1979, извршен је упис смрти, 14. јануара 1980. године, наредника српске војске.[48]

„По својој жељи, коју је написала за живота, стан у коме је живела, а који је од општине добила као борац, враћен је након њене смрти."[49] Радославка је организовала сахрану, предала Одсеку за стамбене послове кључеве стана

[44] Накит је власништво породице Петровић.

[45] Разговор са Ксенијом Петровић у Београду, 12. октобра 2015. године, водила је Милена Жикић

[46] Решење Команде жандармеријске о пензионисању (бр. 1758) налази се у поседу породице Петровић.

[47] Извод је у поседу породице Петровић.

[48] Извод из матичне књиге умрлих налази се у поседу породице Петровић.

[49] Разговор са Ксенијом Петровић у Београду, 12. октобра 2015. године, водила је Милена Жикић.

у Миријевском булевару (11. јануар 1980.), који је Софија добила од општине као борац.[50] „А чињеница да је стан враћен после њене смрти, јер није имала наследника, у мени и данас изазива чуђење: да ли су то била нека поштенија времена или су људи били бољи?“, емотивно погођена, казала је Ксенија.[51] „Сећам се када је умрла. Сећам се одласка на гробље са мамом или са бабом. Сећам се и одласка у стан у који смо ушли након њене смрти и узели неке њене личне ствари које и данас чувам: неколико вредних фотографија, каму из рата, фишеклију, њено ордење“, испричала је госпођа Ксенија Петровић.[52]

Праунука Софије Јовановић, Сања Крсмановић Тасић, је са поносом говорила о наследству које је добила од своје прабаке. „Пре више година добила сам наследство од своје прабабе. Састојало се од дрвене кутије у којој се, умотано у белу чипкану марамицу, налазило ордење. И тако, неко наследи од својих бака и прабака минђуше, прстење, брошеве и огрлице, ово је накит који сам ја наследила. Мираз, који је моја прабаба донела у свој брак, јер се након рата удала за мог прадеду, Тихомира Крсмановића.“[53] Управо су ратна признања била инспирација госпођи Сањи да напише текст и тумачи лик више пута одликоване српске хероине[54]тј. да ратне заслуге своје прабаке оживи игром, покретом и речима у представи „Приче крви и хлеба“ (Политика, 2015, стр. 18). Представа је прича о храброј Софији Јовановић, Солунском борцу, јунакињи балканских ратова и Првог светског рата, носиоцу 12 одликовања[55] и настала је након дугог истраживања личне, породичне, као и колективне историје нашег народа у другој деценији 20. века.“ [56]

Госпођа Сања Крсмановић Тасић је причајући о Софији, између осталог, казала и ово: „И онда када обучем ову униформу са медаљама, мој костим, ја помислим на њу, моју храбру Софију, и помислим на оне стотине хиљада

[50] У Потврди пише: „Потврда којом се потврђује да је другарица Крсмановић Радославка предала Одсеку за стамбене послове кључеве стана бр. 10 у ул. Миријевски булевар бр. 30б на коме је носилац станарског права била пок. Крсмановић Софија.“

[51] Разговор са Ксенијом Петровић у Београду, 12. октобра 2015. године, водила је Милена Жикић..

[52] Разговор са Ксенијом Петровић у Београду, 12. октобра 2015.године, водила је Милена Жикић.

[53] Разговор са Сањом Крсмановић Тасић у Београду, 15. јуна 2015. године, водила је Милена Жикић.

[54] „Инспирисана животописом своје прабаке Софије Јовановић, учеснице балканских ратова и Великог рата, Сања је написала текст и тумачи лик више пута одликоване српске хероине.“ (Politika, 12. март 2015. стр. 18.)

[55] У породичном наслеђу породице Крсмановић се налази 12 одличја. Детаљном историјском анализом смо дошли до сазнања да два ордена Таковски крст не припадају Софији, јер су одличја додељивана до 1903. године и нису могла бити заслужена у ратовима 20. века. Поменуто одличје је укинула династија Карађорђевић, која је Таковски крст заменила Карађорђевом звездом. Иначе, Таковски крст је установила династија Обреновић и носи назив по месту подизања Другог српског устанка, Такову. Велика је вероватноћа да је два ордена Таковског крста добио Софијин отац Антоније.

[56] Разговор са Сањом Крсмановић Тасић у Београду, 15. јуна 2015. године, водила је Милена Жикић.

младих партизанки које су дошле након ње, и бориле се са истом страшћу и одлучношћу у Другом светском рату, многе од њих мучене, силоване и стрељане до своје двадесете године."[57] Вредна помена јесте чињеница да Војни архив у Француској, у својој Збирци фотографија, чува неколико фотографија Софије Јовановић са фронта.[58]

Закључак

Животни пут Софије Јовановић, жене борца у ратовима од 1912. до 1918. године, био је испуњен успонима и падовима. Била је осма и најмлађа ћерка Христине и Антонија Јовановића. У току средњошколски дана склопила је брак са Симом Маринковићем са којим је имала сина. Велику породичну трагедију доживела је уочи Првог балканског рата, јер је остала без оца, супруга и сина. На основу сведочења Ксеније Петровић у Први балкански рат је одвео завет дат на очевом гробу да ће поћи у први рат који Краљевина буде повела, а поред тога била је мотивисана и жељом да се са супругом и сином што пре сретне на небу. Преживела је седмогодишњи ратни период, за војне заслуге у ратовима одликована десет пута и од државе добила земљу у Чуругу. Последице ратних година пратиле су је до краја живота. Остала је ратни војни инвалид и туберкулозни болесник. Са статусом ратног војног инвалида остварила је право на повлашћену вожњу, бесплатне лекарске прегледе и лечења. Борце из рата најчешће је виђала у Дому инвалида у Сокобањи, где је била на рехабилитацији. Други брак склопила је након Првог светског рата са ратним другом Тихомиром Крсмановићем. У току Другог светског рата, брачни пар Крсмановић био је оптужен да сарађује са организацијом Драже Михаиловића, да разноси летке, као и да се скупови и седнице Дражиних људи и четника одржавају у њиховој кући. У послератном периоду Крсмановићи су били на ивици егзистенције. Софија је била приморана да продаје накит и ради као помоћна радница у фабрици чарапа „Партизанка". Ратне околности одузеле су јој могућност да се оствари као мајка, те је са супругом усвојила Тихомировог братанца Драгослава, који је са супругом Радославком (Радом) бринуо о њима. Након Тихомирове смрти (1960) Софија је морала да напусти брачну кућу. Због лоших услова за живот, у стану у улици Жарка Давидовића, од општине је као борац добила стан на коришћење у Миријевском булевару у коме је и преминула, 20. децембра 1979. године. Стан је враћен држави након њене смрти.

[57] Исто.

[58] Service historique de la Défance, Vincennes – Колега Данило Шаренац дао нам је на коришћење четири фотографије које је снимио у поменутом архиву у Француској.

Литература

ARHIVSKA GRAĐA

Arhiv Srbije, V-3297
Istorijski arhiv Beograda
Service historique de la Défance – Vincennes (Zbirka fotografija)
Lična arhiva i zaoštavština porodice Jovanović - Beograd

Narativni izvori

Razgovor sa Sanjom Krsmanović-Tasić u Beogradu, 15. juna 2015. godine, vodila je Milena Žikić.
Razgovor sa Ksenijom Petrović u Beogradu, 12. oktobra 2015. godine, vodila je Milena Žikić.

Literatura

Belić, M. (2005). Komitski vojvoda Vojislav Tankosić. Valjevo.

Bojić, D. (2008). Prilog istraživanju povlačenja srpske vojske 1915–1916. godine: iz neobjavljene arhivske građe, štampe i ličnih dnevnika učesnika i svedoka. Vesnik, 54(35), 74–84.

Đurić, A. (2014). Žene solunci govore. Evro Đunti.

Fišer, A. (2007). Na srpskom frontu 1912. Zavod za udžbenike.

Krizman, B. (1974). Agrarna reforma u Jugoslaviji 1918–1941. Zagreb: Institut za historiju radničkog pokreta.

Micić, M. (2009). Dobrovoljci u Vojvodini 1918–1941. Novi Sad: Prometej; Arhiv Vojvodine.

Milutinović, S. (1931). Poslednji branioci Beograda. U Agonija Beograda u svetskom ratu. Beograd.

Ministarstvo za agrarnu reformu Kraljevine SHS. (1924). Zakon o dobrovoljcima.

Perović, L. (Ur.). (2006). Žene u Srbiji u XIX i XX veku. Beograd: Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji.

Petranović, B. (1988). Istorija Jugoslavije 1918–1988. Beograd: Nolit.

Stjelja, A. (2015). Dobrila Glavinić. Naše i strane dobrovoljne bolničarke u ratovima za oslobođenje. Naša prošlost, (16), 209–215.

Thompson, P. (2000). The voice of the past: Oral history. Oxford University Press.

Tomasevich, J. (1975). War and revolution in Yugoslavia, 1941–1945: The Chetniks. Stanford, CA: Stanford University Press.

Žikić, M. (2019). Žene u srpskim oslobodilačkim ratovima (1912–1918). Zavod za ravnopravnost polova.

Žikić, M., & Milosavljević, T. (2025). Six women warriors in Serbian Army history in 1914 and 1915. Synesis, 6(2), 1–16. https://doi.org/10.63356/sin.2025.012

Živojinović, D. (2010). Kraljevina Jugoslavija: Država i društvo 1918–1941. Službeni glasnik.

Štampa

Politika
Trgovinski glasnik
Večernje novosti
Ekspres nedeljna revija

Memories on Sofija Jovanović

Milena Žikić
University of Novi Sad, Faculty of Pharmacy, Serbia

The life trajectory of Sofija Jovanović, a female combatant during the wars of 1912-1918, was marked by profound upheavals and personal tragedies. She was the eighth and youngest daughter of Hristina and Antonije Jovanović. She married Sima Marinković during her high school, with whom she had a son. On the eve of the First Balkan War, she experienced a devastating family loss, having lost her father, husband, and son.
According to the testimony of Ksenija Petrović, Jovanović's participation in the First Balkan War was motivated by a solemn vow made at her father's grave that she would join the first war undertaken by the Kingdom, as well as by a personal desire to reunite with her deceased husband and son in the afterlife. She survived a continuous seven-year period of warfare and was decorated 10 times for her military merits. In recognition of her service, the state granted her land in Čurug.
The consequences of her wartime experiences persisted throughout her life. She remained a war invalid and suffered from tuberculosis. As a disabled war veteran, she was entitled to certain benefits, including subsidized transportation, free medical examinations, and treatment. She frequently encountered fellow veterans at the Home for Invalids in Sokobanja, where she underwent rehabilitation. After the First World War, she entered into a second marriage with her wartime comrade, Tihomir Krsmanović.
During the Second World War, the Krsmanović couple was accused of collaborating with the organization of Draža Mihailović, including distributing leaflets and hosting meetings of his associates and Chetnik members in their home. In the postwar period, they lived in conditions of severe economic hardship. Sofija was compelled to sell jewelry and work as an auxiliary laborer at the "Partizanka" hosiery factory. The circumstances of war deprived her of the opportunity to become a mother; consequently, she and her husband adopted Tihomir's nephew, Dragoslav, who, together with his wife, Radoslavka (Rada), later cared for them.
Following Tihomir's death in 1960, Sofija was forced to leave their marital home. Due to inadequate living conditions in her residence on Žarka Davidovića Street, she was allocated an apartment by the municipality, as a veteran, on Mirijevski Boulevard, where she died on December 20, 1979. After her death, the apartment was returned to the state. She was buried at the New Cemetery in Belgrade with full military honors. The official record of her death was entered on 14 January 1980, under serial number 453 for the year 1979, identifying her as a sergeant of the Serbian Army, Sofija Jovanović.

Key words: Sofija Jovanović, soldier, war invalid, Tihomir Krsmanović, World War II